

Halina Bejger,

Dr, Katedra Pedagogiki,
Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chełmie
(Chełm, Polska)

Галина Бейгер,

доктор кафедри педагогіки,
Державна вища професійна школа в м. Хелм
(м. Холм, Республіка Польща)

Galina Beiger,

Dr., Department of Pedagogy,
Higher State Professional School in Helm
(Helm, Republic of Poland)
pedagogika@pwsz.chelm.pl

PRACA Z RODZINĄ DYSFUNKCYJNĄ W SYSTEMIE POMOCY SPOŁECZNEJ W POLSCE

Abstract. Rodziny dysfunkcyjne to rodziny, które nie radzą sobie z wypełnianiem funkcji opiekuńczo-wychowawczej wobec swoich dzieci. Są skonfliktowane, dotknięte uzależnieniami, niezaradne życiowo, niewydolne wychowawczo. Sytuacja tych rodzin stanowi wyzwanie dla polskiego systemu pomocy społecznej. W ramach pracy socjalnej z tymi rodzinami stosuje się szereg różnych metod, m. in. empowerment, interdyscyplinarny model pracy, pracę z asystentem rodziny, terapie psychologiczne, szkołę dla rodziców, Konferencję Grupy Rodzinnej oraz placówki wsparcia dziennego. Stosowane metody pracy angażują członków rodziny bazując na ich zasobach i zmierzają do tego, aby rodziny wykorzystywały swoje mocne strony i zdobywały odpowiednie umiejętności opiekuńczo-wychowawcze, uzyskiwały równowagę i zdobywały coraz większą samodzielność w funkcjonowaniu, a także odzyskiwały kontrolę nad własnym życiem.

Słowa kluczowe: rodzina dysfunkcyjna, system pomocy społecznej, praca socjalna, empowerment, terapia, asystent rodziny, Konferencja Grupy Rodzinnej, placówki wsparcia dziennego.

WORKING WITH A DYSFUNCTIONAL FAMILY IN THE SOCIAL ASSISTANCE SYSTEM IN POLAND

Abstract. Dysfunctional families are families that fail to fulfill the protective and educational function of their children. They are conflicted, affected by addictions, unadapted to life, inefficient in education. The situation of these families is a challenge for the Polish social assistance system. As part of social work with these families, a number of different methods are used, among others empowerment, interdisciplinary work model, work with family assistants, psychological therapies, school for parents, Family Group Conference and day support facilities. The work methods used involve family members based on their resources and aim to ensure that families use their strengths and acquire appropriate care and upbringing skills, achieve balance and gain greater independence in functioning, and regain control over their own lives.

Changes that take place in social life cause weakening of social ties and the role of the family as a basic environment of human upbringing. Many Polish families are unable to perform the protective, educational, economic, preventative functions of their members, including children. Particularly disadvantaged families - affected by addictions, illnesses, disorders, unadapted to life and ineffective in education - pose a serious threat to the development of children, but also a great challenge for the social assistance system. For many years, social assistance institutions have usually been a source of financial resources to support these families. The current development of the family support system tends to develop effective methods of working with families, these pedagogical tools can be used by social workers and family assistants. Their essence is to influence the restoration of relationships between family members, the improvement of relations and communication, the desire for family reintegration. To this end, actions are taken based on the developed procedures based on the resources inherent in the family to make changes in the functioning of the family system through the forces of its members. The effectiveness of social work with disadvantaged families is enhanced by interdisciplinary activities that involve the use of the knowledge, experience and professional skills of various institutions and non-governmental organizations. Nowadays, the best way to work with such a family is to involve the so-called human factor, which embodies the professionalism and effectiveness of the assistance provided. A crisis family is increasingly perceived as an entity responsible for their own destiny. Working with the family using the above mentioned methods takes into account not only the deficiency of its functioning, but above all its strengths and potentials, which allows it to gradually regain balance, stability and take control of their life.

Keywords: dysfunctional family, social assistance system, social work, empowerment, therapy, family assistant, Family Group Conference, day support facility.

РОБОТА З НЕБЛАГОПОЛУЧНОЮ СІМ'ЄЮ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ В ПОЛЬЩІ

Анотація. Неблагополучні сім'ї – це сім'ї, які не здатні виконувати виховну функцію своїх дітей. Вони конфліктні, впливають на звикання, неефективні в освіті. Неблагополучні сім'ї є викликом для польської системи соціальної допомоги. У рамках соціальної роботи з цими сім'ями застосовується, зокрема, низка різних методів: міждисциплінарна модель роботи, робота з асистентом сім'ї,

психологічна терапія, школа для батьків, засоби денного супроводу тощо. Ці та інші методи роботи спрямовані на те, щоб сім'ї використовували свої сили та набували належних навичок догляду та виховання дітей. Зміни, що відбуваються в суспільному житті, спричиняють ослаблення соціальних зв'язків та ролі сім'ї як основного середовища людського виховання. Багато польських сімей не в змозі виконувати захисні, виховні, економічні, профілактичні функції своїх членів, включаючи дітей. Протягом багатьох років заклади соціальної допомоги були зазвичай джерелом фінансових ресурсів для підтримки цих сімей. Сучасний розвиток системи підтримки сім'ї має тенденцію до розробки ефективних методів роботи з сім'ями, ці педагогічні засоби можуть бути використані соціальними працівниками та сімейними помічниками. Суть їх полягає у впливі на відновлення взаємин між членами сім'ї, покращенні стосунків та спілкування, прагненні до реінтеграції родини. Ефективність соціальної роботи з неблагополучною сім'єю підвищується завдяки міждисциплінарним заходам, які пов'язані з використанням знань, досвіду та професійних навичок різних установ та неурядових організацій. Нині найкращим методом роботи з сім'єю є залучення так званого людського чинника, що уособлює професіоналізм та ефективність наданої допомоги. Сім'я, яка перебуває в кризовій ситуації, все більше сприймається як суб'єкт, відповідальний за власну долю. Працюючи з сім'єю, використовуючи зазначені вище методи, враховується не тільки дефіцит її функціонування, але передусім її сильні та потенційні можливості, що дозволяє їй поступово повернути рівновагу, стабільність і взяти під контроль своє життя.

Ключові слова: неблагополучна сім'я, система соціальної допомоги, соціальна робота, розширення можливостей, терапія, сімейний асистент, конференція сімейних груп, засоби денного супроводу.

WPROWADZENIE

W rozwoju gospodarczym i ekonomicznym kraju często nie uwzględnia się realiów życia społecznego, co prowadzi do podziałów społeczeństwa ze względu na nierówny dostęp do wielu dóbr, ubożenia niektórych grup. Szybkie tempo zmian cywilizacyjnych powoduje intensywne zmiany, jakie zachodzą również w życiu społecznym i wywierają znaczący wpływ na funkcjonowanie rodziny. Dorosli członkowie rodzin często opuszczają małżonków udając się za granicę w poszukiwaniu lepszych zarobków. Rozbiciu ulega struktura wielu rodzin. Częstym zjawiskiem są konflikty małżeńskie, których konsekwencją jest rozkład pożycia małżonków. Wzrasta liczba rozwodów. Współczesna rodzina będąc ważnym elementem interakcji społecznych pozostaje pod wpływem różnych układów społecznych, które wywierają wpływ na jej strukturę i funkcjonowanie, a rodzina i zmiany jakie się w niej dokonują wpływa na kształt życia społecznego.

WYNIKI BADANIA

Rodzina dysfunkcyjna to grupa społeczna, w której nie są respektowane powszechnie obowiązujące normy życia społecznego i w której występują zaburzone relacje pomiędzy jej członkami, szczególnie między małżonkami, a także rodzicami i dziećmi, zaburzona komunikacja między nimi oraz nastawienie na podtrzymywanie zaburzonego systemu rodzinnego, gdzie nie dba się o zaspokajanie potrzeb jej członków, w tym także o potrzeby rozwojowe dzieci.

Charakterystyczne dla rodzin dysfunkcyjnych są nieprawidłowości w ich funkcjonowaniu takie, jak: alkoholizm i in. uzależnienia, choroby psychiczne, przemoc fizyczna lub psychiczna, maltretowanie i wykorzystywanie seksualne, psychiczne opuszczenie dzieci, czynne odrzucanie i dewaluowanie dzieci, nadużycia emocjonalne (np. czynienie z dziecka powiernika spraw dorosłych, tworzenie koalicji z dzieckiem przeciwko drugiemu rodzicowi), przerost sztywnych wymagań nad okazywaniem miłości i czułości, nadopiekuńczość i nadmierna kontrola (Łopatkowa M., 1976; Nauki o rodzinie, 1995; Problemy w rodzinie dysfunkcyjnej, 1999; Psychologiczne źródła dysfunkcji w małżeństwie i rodzinie, 2003).

Większość tych symptomów powoduje, że w tych rodzinach dochodzi do naruszenia potrzeby przywiązania u dzieci, które się w nich wychowują. Rodzice dysfunkcyjni w sposób niezadowolający zaspokajają potrzeby dziecka w tym zakresie, a zdarza się, że okresowo w ogóle nie zaspokajają potrzeby przywiązania, co dodatkowo zaburza system więzi rodzinnych, które i tak zwykle są dosyć słabe. Zamiast czuć się chronione przez dorosłych, dzieci są świadkami konfliktów (szczególnie w rodzinach z problemem alkoholowym, dotkniętych przemocą domową), obserwatorami procesu rozkładu pożycia małżeńskiego swoich rodziców, który często kończy się rozwodem i rozbięciem rodziny. Dzieci czują się odrzucone, niekochane, odczuwają „niedostatek okazywanej akceptacji emocjonalnej” (Maciarz A., 2009, p. 18) i „głód miłości”, który powoduje u dzieci tzw. lepkość emocjonalną, którą dziecko manifestuje poprzez nagminne Ignięcie do osób okazujących mu zainteresowanie, ale u wielu dzieci powoduje mechanizmy obronne. Krzywda natury emocjonalnej, jakiej doświadczają dzieci w rodzinach dysfunkcyjnych skutkuje zaburzeniami endokrynologicznymi warunkującymi przebieg rozwoju fizycznego (Iwaniec D., 2003). Częstą konsekwencją wczesnych zaburzeń emocjonalnych bywa zespół nieorganicznego zaburzenia rozwoju dziecka, które objawia się niskim przyrostem wagi i wzrostu, mimowolnym moczeniem się dziecka, zaburzeniami w jedzeniu itp. U wielu dzieci, które z takich rodzin trafiają do placówek opiekuńczo-wychowawczych wszystkie te objawy występują z różnym nasileniem. Dzieci dwojako reagują na tego typu doświadczenia: dla jednych kończy się to nadpobudliwością psychoruchową, zaburzeniami koncentracji uwagi, nasiloną agresją w zachowaniu, inne wykazują objawy neurotyczne, wysoki poziom lęku, są przygnębione, zahamowane i wycofują się z typowych dla dzieci form aktywności. Wyniki badań przeprowadzone przez autorkę w placówkach socjalizacyjnych w województwie lubelskim potwierdzają występowanie tych i innych skutków wychowania dziecka w środowisku dysfunkcyjnym (Bejger H., 2011, p. 87; Bejger H., 2013, p. 266-269), które ogólnie określone są mianem deficytów rozwojowych, co dodatkowo uzasadnia konieczność tworzenia paradygmatu wspierania rodzin, które nie chcą, nie potrafią lub nie mogą należycie wywiązywać się ze swojej rodzicielskiej funkcji.

Aby nie dopuszczać do konieczności ingerowania sądów rodzinnych w sprawowanie przez rodziców władzy rodzicielskiej, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej wprowadziło nowe formy pomocy rodzinom o charakterze powszechnym wzmacniających ich funkcję ekonomiczną. Wśród form powszechnej pomocy rodzinom w Polsce na uwagę zasługują:

- Program 500+ tj. 500 zł na każde dziecko od VIII 2019 r.
- Karta Dużej Rodziny – uprawniająca do zniżek,
- urlop macierzyński – 1 rok – płatny ok. 80%, z którego matka może skorzystać już na 6 tyg. przed planowanym porodem,
- urlop rodzicielski – od 32 tyg. po urodzeniu jednego dziecka – do 34 tyg. po urodzeniu większej liczby dzieci przy jednym porodzie.

Program „Rodzina 500+” wprowadzony od 1 kwietnia 2016r. służy poprawie sytuacji materialnej rodzin wzmacniając je jako pierwszoplanowe środowisko rozwoju dzieci. Zgodnie z polityką Rządu program realizuje trzy podstawowe cele:

- spowodowanie wzrostu liczby urodzeń (współczynnik w 2015 r. wynosił 1,29, zaś w 2017 r. 1,45),

- ograniczenie ubóstwa, szczególnie dzieci (skrajne ubóstwo spadło z 6,5% w 2015 r. do 4,35 w 2017 r.,
- inwestycja w rodzinę.

Od dnia 1 lipca 2019 r. kwota 500 zł/m-c przysługuje na każde dziecko do 18 r. życia bez względu na dochód w rodzinie. Jak wyjaśnia Ministerstwo: „Rozszerzona formuła Programu pozwala na poprawę jakości życia wszystkich polskich rodzin mających dzieci na utrzymaniu i stanowi dopełnienie kompleksowej polityki państwa wobec rodzin” (Rodzina).

Karta Dużej Rodziny stanowi system ulg, zniżek i uprawnień przysługujących rodzinie wychowującej troje i więcej dzieci. Zniżki obejmują ofertę: sklepów spożywczych, stacji paliw, banków oraz placówek kultury i rekreacji zarówno w instytucjach państwowych jak i prywatnych (Ustawa z dnia 5 grudnia 2014 r.).

Urlopy – macierzyński i rodzicielski – są formą wspierania rodzicielstwa przez państwo polskie. Przysługuje on osobie, której urodziło się dziecko i która pozostaje w stosunku pracy. Z reguły z tego urlopu korzysta matka, ale może z niego korzystać także ojciec dziecka. Po urodzeniu w wyniku jednego porodu jednego dziecka przysługuje urlop w wymiarze 20 tygodni, na dwoje dzieci urodzonych w trakcie jednego porodu – 31 tygodni, na troje dzieci – 33 tygodni, na czworo dzieci – 35 tygodni, na pięcioro i więcej dzieci – 37 tygodni (maksymalny wymiar urlopu) (Prawo/praca/urlopy-pracownicze).

Podjęcie systemowe do rodziny dysfunkcyjnej dowodzi traktowania rodziny jako system, tj. złożoną rzeczywistość, zbiór elementów pozostających w dynamicznej interakcji. Na jakość funkcjonowania całej rodziny i stan jej równowagi mają wpływ wszyscy jej członkowie. Każdy członek rodziny przejawiający zaburzenia w funkcjonowaniu zakłóca funkcjonowanie całego systemu rodzinnego. Podobnie – podjęcie wysiłków przez choćby jednego z członków rodziny w kierunku terapii i poszukiwania dróg wyjścia z sytuacji kryzysowej może stanowić początek korzystnych zmian w życiu całej rodziny. Dlatego pracownik socjalny i asystent rodziny – podejmujący pracę z rodziną – muszą angażować w pracę socjalną wszystkich jej członków.

Empowerment znajduje zastosowanie w naukach społecznych w odniesieniu do osób i grup zagrożonych wykluczeniem społecznym, dyskryminacją i marginalizacją. W polskiej literaturze przedmiotu empowerment postrzegany jest jako: upodmiotowienie, uwłasnowolnienie, upelnomocnienie, umacnianie, wzmocnienie, uprawomocnienie, uwłaszczenie (Szarfenberg R., 2014). Jak wyjaśnia Jolanta Jarczyńska – „empowerment jako proces oznacza ułatwienie, umożliwienie i/lub promowanie zdolności do optymalnego oraz kompetentnego funkcjonowania” (Jarczyńska J., 2017, p. 126). Empowerment w wymiarze psychologicznym – indywidualnym obejmuje działania i procesy „których celem jest zwiększenie kontroli jednostki nad własnym życiem, jej wiary w siebie i swoje możliwości, wyposażenie/wzbogacenie jej wiedzy, kompetencji umiejętności” (Jarczyńska J., 2017, p. 126). Wymiar ten ściśle wiąże się z wewnętrzną motywacją jednostki dotyczącą: „nadania osobistego znaczenia wykonywanej pracy (meaning), znajomości własnych kompetencji (competence), przekonania o możliwości dokonywania pro aktywnych wyborów (self - determination), przekonania o wartości własnej pracy” (Gkorezis P., Hatzithomas L., & Petridou E., 2011, p. 126).

Do indywidualnych zasobów członków rodziny zalicza się: poczucie kontroli nad własnym życiem, poczucie własnej wartości, inteligencję, która wzbogaca świadomość i rozumienie wymagań, wiedzę, umiejętności, wykształcenie, cechy osobowości (np. poczucie humoru), stan zdrowia fizycznego (Leśniak E., & Dobrzyńska-Mesterhazy A., 1999, p. 89).

Natomiast do zasobów całego systemu rodzinnego należą: spójność rodziny (zaufanie, wsparcie, integracja), adaptacyjność – zdolność rodziny do pokonywania trudności i przeszkód, organizacja rodziny – zgodność, jasność reguł, ról i granic, wspólne kierowanie życiem rodzinnym, umiejętność porozumiewania się, komunikacja interpersonalna, wytrzymałość rodziny – poczucie kontroli nad wydarzeniami, aktywne nastawienie do trudności, ilość i forma spędzania czasu z rodziną (wskaźnik integracji i spójności rodziny), zdolność do wykorzystywania indywidualnych zasobów, wspierania rodziny, rozwiązywania problemów (Leśniak E., & Dobrzyńska-Mesterhazy A., 1999, p. 89-90).

Odwołując się do zasobów w pracy socjalnej z rodziną dysfunkcyjną należy brać pod uwagę także zasoby społeczności lokalnej, w której dana rodzina żyje, a wśród nich przede wszystkim: pojedyncze osoby z otoczenia rodziny, które mogą zapewnić wsparcie, grupy, które funkcjonują w bliskim otoczeniu rodziny, instytucje, które mogą zapewnić wsparcie, poprawić funkcjonowanie rodziny i umożliwić godną egzystencję (Leśniak E., & Dobrzyńska-Mesterhazy A., 1999, p. 90).

W sytuacjach konfliktowych w rodzinach dysfunkcyjnych bywają prowadzone mediacje rodzinne. Mediacje to poufny proces rozwiązywania sporu lub konfliktu, w którym mediator (fachowo przygotowany, niezależny i bezstronny) pomaga rozwiązać sytuację konfliktową. W praktycznym postępowaniu mediacyjnym ustala się poprzez wysłuchanie obu stron konfliktu przede wszystkim kwestie sporne, wysłuchuje się ich racji i propozycji satysfakcjonujących rozwiązań. Rolą mediatora jest zmniejszanie barier komunikacyjnych po to, by udało się osiągnąć rozwiązanie konfliktu korzystne dla obu stron. Propozycje rozwiązań powinny wyjść od zainteresowanych stron konfliktu. Optymistycznym celem mediacji jest zawarcie ugody pomiędzy zwaśnionymi stronami, co w konsekwencji może zapobiec rozkładowi pożycia małżeńskiego i rozbiciu rodziny, co jak wiadomo, jest przeżyciem traumatycznym dla dzieci.

Metoda przynosi dobre rezultaty w sytuacji potrzeby zapewnienia opieki dziecku (gdy rodzice przebywają w zakładzie karnym lub są uzależnieni, pracują z granicą lub gdy konieczne jest objęcie osób terminalnie chorych (dzieci, dorosłych czy osób starszych) opieką przez członków najbliższej rodziny. Istotą tej metody – od strony praktycznej – jest wypracowanie koncepcji pomocy dziecku i dorosłym członkom jego rodziny siłami rodziny w poszerzonym składzie bez konieczności odbierania dziecka rodzicom i przerywania więzi emocjonalnej między nimi.

W sytuacji gdy dziecko z rodziny dysfunkcyjnej już znajduje się w instytucji pieczy zastępczej (np. regionalnej placówce opiekuńczo-terapeutycznej lub placówce opiekuńczo-wychowawczej typu socjalizacyjnego) dobrą metodą pomocy dziecku jest rodzina zaprzyjaźniona (Projekt nowelizacji ustawy z 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, 2018), która stanowią niespokrewnione osoby mające możliwość zaspokojenia potrzeb intelektualnych, emocjonalnych i społecznych dziecka.

Na rodzinie zaprzyjaźnionej nie ciąży zobowiązania prawne, ale odpowiedzialność opiekuńcza i moralna za nawiązanie więzi emocjonalnej z dzieckiem. Kontakt z rodziną zaprzyjaźnioną zapewnia wychowankowi placówki opiekuńczo-wychowawczej (odczuwającej niedosyt w zakresie bliskich kontaktów z osobami dla niego znaczącymi): zaspokojenie potrzeby akceptacji i miłości, zaspokojenie potrzeby bezpieczeństwa i przynależności, wzrost samooceny, możliwość poznawania najbliższego środowiska i

świata, uczestnictwo w życiu rodziny, czerpanie prawidłowych wzorów postępowania, organizację czasu wolnego, pomoc w nauce, rozwój zainteresowań, uczenie się zasad i norm społecznych.

Placówki wsparcia dziennego dla dzieci, dawniej nazywane świetlicami środowiskowymi stanowią formę pomocy rodzinom, które nie radzą sobie z wypełnianiem obowiązków opiekuńczo-wychowawczych względem swoich dzieci. Zagospodarowując czas dzieciom w godzinach popołudniowych dbają o realizację obowiązków szkolnego, organizują pomoc w nauce. Kadra tych placówek współpracuje z rodzicami i opiekunami dzieci. Placówki są prowadzone przez gminę lub podmiot, któremu gmina zleciła to zadanie albo wydała zezwolenie.

Placówki wsparcia dziennego mogą być prowadzone w formie: specjalistycznej – organizuje zajęcia socjoterapeutyczne, terapeutyczne, korekcyjne, kompensacyjne oraz logopedyczne, realizuje indywidualny program korekcyjny, program psychokorekcyjny lub psychoprofilaktyczny, terapię pedagogiczną, psychologiczną i socjoterapię, opiekuńczej – zapewnia opiekę i wychowanie, pomoc w nauce, organizację czasu wolnego, zabawę i zajęcia sportowe oraz rozwój zainteresowań, pracy podwórkowej realizowanej przez wychowawcę – realizuje działania animacyjne i socjoterapeutyczne.

Do podstawowych zadań placówek wsparcia dziennego należą: analiza sytuacji rodziny i środowiska rodzinnego oraz przyczyn kryzysu w rodzinie, wzmacnianie roli i funkcji rodziny, rozwijanie umiejętności opiekuńczo-wychowawczych rodziny, podniesienie kompetencji w zakresie planowania i funkcjonowania rodziny, pomoc w integracji rodziny, przeciwdziałanie marginalizacji i degradacji społecznej rodziny, dążenie do reintegracji rodziny.

PODSUMOWANIE

Zmiany jakie dokonują się w życiu społecznym powodują osłabienie więzi społecznych i roli rodziny jako podstawowego środowiska wychowania człowieka. Wiele polskich rodzin nie radzi sobie z wypełnianiem funkcji opiekuńczej, wychowawczej, ekonomicznej, profilaktycznej i prewencyjnej wobec swoich członków, w tym także dzieci. Szczególnie rodziny dysfunkcyjne – dotknięte uzależnieniami, chorobami, zaburzeniami, niezaradne życiowo i niewydolne wychowawczo – stanowią poważne zagrożenie dla rozwoju dzieci, ale również wielkie wyzwanie dla systemu pomocy społecznej. Przez wiele lat instytucje pomocy społecznej były głównie dystrybutorem środków finansowych stanowiących wsparcie dla tych rodzin. Aktualny rozwój systemu pomocy rodzinom zmierza w kierunku wypracowania skutecznych metod pracy z rodzinami możliwych do stosowania przez pracowników socjalnych i asystentów rodziny. Istotą tych metod stanowią oddziaływania w kierunku odbudowy więzi pomiędzy członkami rodziny, poprawy relacji i komunikacji oraz dążenia do reintegracji rodziny. W tym celu podejmowane są działania w oparciu o wypracowane procedury bazujące na zasobach tkwiących rodzinie, aby dokonywać zmian w funkcjonowaniu systemu rodzinnego siłami jego członków. Skuteczność pracy socjalnej z rodziną dysfunkcyjną zwiększają działania interdyscyplinarne związane z wykorzystywaniem wiedzy, doświadczenia i umiejętności zawodowych różnych instytucji i organizacji pozarządowych. W aktualnie preferowanych metodach pracy z rodziną ważną rolę odgrywa tzw. czynnik ludzki, który przekłada się na profesjonalizm i efektywność udzielanej pomocy. Rodzina w sytuacji kryzysowej coraz częściej jest postrzegana jako podmiot odpowiedzialny za własny los. Praca z rodziną z wykorzystaniem omówionych metod uwzględnia nie tylko deficyty w jej funkcjonowaniu, ale przede wszystkim jej mocne strony i potencjał, który pozwala jej na stopniowe odzyskiwanie równowagi, stabilizacji oraz przejmowanie kontroli nad swoim życiem.

BIBLIOGRAFIA

- Bejger, H. (2011). Praca korekcyjno-kompensacyjna z wychowankami domu dziecka do lat 10. Edukacja wczesnoszkolna w zmieniającej się rzeczywistości, red. P. Mazur, E. Miterka. Chełm: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chełmie.
- Bejger, H. (2013). Dom dziecka jako środowisko stymulujące rozwój wychowanków o szczególnych potrzebach edukacyjnych. Rozwój integralny dzieci i młodzieży ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Środowisko i programy wspomagające. Kielce: Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach.
- Gkorezis, P., Hatzithomas, L., & Petridou, E. (2011). Impact of Leader's Humor on Employees' Psychological Empowerment: the Moderating Role of Tenure. *Journal of Managerial*, Vol. XXIII.
- Rodzina. Retrieved from: <https://www.gov.pl/web/rodzina/rodzina-500-plus> [dostęp:30.11.2019].
- Prawo/praca/urlopy-pracownicze. Retrieved from: <https://www.infor.pl/prawo/praca/urlopy-pracownicze/2867362,Urlop-macierzynski-2019-ile-trwa.html> [dostęp: 2.12.2019].
- Iwaniec, D. (2003). Krzywdzenie emocjonalne a zespół nieorganicznego zaburzenia rozwoju. Dziecko Krzywdzone, 4.
- Jarczyńska, J. (2017). Empowerment w pracy socjalnej jako skuteczne podejście stosowane w rozwiązywaniu problemów społecznych. *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Pedagogika*, XXXIV/2. Nauki Humanistyczno-Społeczne, Zeszyt 40.
- Łopatkowa, M. (1976). Jak pracować z dzieckiem i rodziną zagrożoną. Warszawa: WSiP.
- Maciarz, A. (2009). Trudne dzieciństwo i rodzicielstwo. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie ŻAK.
- Problemy w rodzinie dysfunkcyjnej. (1999). Wychowanie do życia w rodzinie. Książka dla nauczycieli, rodziców i wychowawców, red. K. Ostrowska, M. Ryś. Warszawa.
- Projekt nowelizacji ustawy z 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej; Dz. U. z 2018 r. poz. 998 ze zm.
- Psychologiczne źródła dysfunkcji w małżeństwie i rodzinie (2003). Rodzina polska u progu trzeciego tysiąclecia, red. W. Majkowski. Warszawa: Wyd. UKSW.
- Szarfenberg, R. (2015). Empowerment – krótkie wprowadzenie. Warszawa: Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego.
- Ustawa z dnia 5 grudnia 2014 r. o Karcie Dużej Rodziny. Retrieved from: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20140001863/U/D20141863Lj.pdf> [dostęp:30.11.2019].
- Wybrane terapie zaburzonych systemów rodzinnych (1995). Nauki o rodzinie, red. J. Kłys. Warszawa: Wydawnictwo Ottonianum.

Статтю подано до редколегії 03.09.2019 р.
Рекомендовано до друку 17.09.2019 р.